

- ⁴⁶ Protocollum: i. m. 95.
- ⁴⁷ Például: Katekizmusok, bibliák. Protocollum: i. m. 91–96.
- ⁴⁸ A kollégiumok jellemző tankönyveire lásd G. SZABÓ BOTOND: *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”*. Debrecen, 1996. 59–76.; TÓTH BÉLA: A debreceni kollégium tan- könyvei a 18. században. *Studia Litteraria*, 1982. 59–81.
- ⁴⁹ Például: „19. 4. Catech. min.” Protocollum: i. m. 91.
- ⁵⁰ Például: „32. 3 Exemplar Abecedarii” Protocollum: i. m. 92.
- ⁵¹ Például: „5. Libri Harmonici detriti” Protocollum: i. m. 91.
- ⁵² Például: „24. 1. Exemp. Gramm. détritæ” Protocollum: i. m. 91.
- ⁵³ Például: „39. Dictionarium Francisci Pariz Pápai exp. I. ex editione Tyrnaviensi” Protocollum: i. m. 92.
- ⁵⁴ „13. Jannus Pannonius, Budæ, 1754” Protocollum: i. m. 93. Pontos adatait lásd: Petrik II. 265.
- ⁵⁵ Lásd Tóth: i. m.
- ⁵⁶ Protocollum: i. m. 94.
- ⁵⁷ Részletes elemzését lásd Tóth: i. m.
- ⁵⁸ Az 1781-es jegyzék 3., 14., 17., 18., 19., 22., 31. tételei: Protocollum: i. m. 93–94.

Rövidítések

Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája. 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak*. I–IV. Budapest, 1888–1892.

RMK Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár*. I–III. kötet. Budapest, 1885–1898.

RÓNYAI LÁSZLÓ

IV. Károly trónfosztása körüli viták Magyarországon

A centrifugális erők

Fényes László képviselő a következő szavakkal illette a Nemzeti Tanács november 16-i ülésén a Népköztársaság kikiáltásakor a Habsburgokat: „Így roskadt össze bűnei alatt.” A Oszták–Magyar Monarchia szétszakadása természetesen nem minden előzmény nélkül történt: nagy ellentmondások voltak a rendszerben, centrifugális erők, amelyek a birodalmi kötelek lazítását célozták. Ilyen volt a birodalomban alkotó, de a dualista rendszerből kizárt népek nemzeti öntudatra ébredése is. Az ellentétek a világháború alatt végképp kiéleződtek, ez már-már a hisztériával ért fel: a magyar közvélemény azzal vádolta az osztrákokat, hogy a magyar katonkat ágyútöltelekeknek használják, Ausztria pedig azzal vádolta Magyarországot, hogy önző politikájával éhínséget okoz a Monarchiában. A háború végére – amikor az éhezés nyílt éhínséggé vált, és a harcoló seregeket elkeserítették a hírek arról hogy családtagjaikat miként teszik tönkre otthon a hivatalok visszaélései – megkezdődött a frontok felbomlása, sokan megtagadták a katonai szolgálatot. Sok magyar ezred kijelentette, hogy nem hajlandó a Monarchiáért harcolni, hanem Erdély határait óhajtja védeni.

A király megoldása

A király, hogy a feszültséget csökkentse, 1918. október 16-án kiadta manifesztumát, aminek a lényege az, hogy a Monarchiát szövetséges állammá, „Bundestaat” kell alakítani, amelyben minden néptörzs önálló államközösséget alkot települési területén. A felbomlást nem a kiáltvány okozta, ez csak rögzítette a széthullás időpontját, és elismerte azt a tény, hogy a régi Monarchia elvesztette minden összetartó erejét. Annyi „jó” volt benne, hogy az uralkodó legalizálta a felbomlást. Amúgy is, Magyarország már évtizedek óta birtokában volt az önállóság azon mérvének, amit a császári kiáltvány adott volna: Magyarország már rendelkezett saját országgyűléssel és saját kormánnyal.

Itthon felgyorsultak az események, minden politikus, és párt programjában benne volt a közös jövő sorsa: Magyarországi Szociáldemokrata Párt (Népszava 1918. október 8.; Magyarország népéhez): *egyenlő jogú, szabad és demokratikus nemzetek szabad szövetségében, föderációján alapuló Magyarország megteremtése a cél.* Kunfi Zsigmond nyíltan nem foglalt állást a köztársaság mellett, de leszögezte, hogy nem állunk a perszonális unió alapján, az államforma kérdését Magyarország jövőendő alkotmányozó nemzetgyűlése határozza meg. Magyar Kommunista Párt úgy látta, hogy be fog következni egy forradalom, amelynek révén a munkások és parasztok diktatúrája kerül hatalomra, és nem népek szövetsége, hanem szövetségben egyesült köztársaságok. Jászi Oszkár 1918 tavaszán fogalmazta meg nagyszabású tervét az átalakulásra; elképzelése a Dunai Egyesült Államok. Az események Károly Mihály körül futottak össze, október 24-én megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, amelynek programjában benne volt a függetlenség követelése, majd az őszirózsás forradalom után október 31-én megalakult Károlyi kormánya.

November 10-e körül Wlassics Gyula báró felkereste Károlyi Mihályt a miniszterelnökségen. Ott előadta, hogy az országgyűlési főrendek értekezletet tartottak, és elhatározták, hogy az ország hangulatára való tekintettel az ügyet megoldják. A főrendek ugyanis attól tartottak, hogy ha a népszenvédélyeket nem sikerül levezetni a király lemondásával és a köztársaság proklamálásával, akkor a népharag a birtokos arisztokrácia és a főpapság ellen fog fordulni. Ezért önként arra jutottak, hogy elmenni a királyhoz, és megkérik, hogy mondjon le a trónról. Wlassics azt is elmondta, hogy a főrendek hozzájárulnak a népköztársaság kikiáltásához. A küldöttség tagjai: Wlassics Gyula és Csenoch János „küldöttség vezetői”, Széchenyi Emil gróf, Dessewffy Emil gróf, Eszterházy Miklós herceg prímás pedig „az utolsó pillanatban visszamondta küldötti szerepét”. Károlyi örömmel vette a főrendek aktivitását, de kijelentette, hogy sem ő, sem kormánya nem folyik bele az akciójukba. Erre úgy tekint, mint az ő magánügyükre. Károlyi szerint ez a kérdés kormányának secunder jelentőségű: miután a király önként visszavonult, így a királyi hatalom gyakorlása de facto megszűnt. A küldöttség november 12-én indult a királyhoz. Amikor a király megtudta jövetelük célját elsápadt, hirtelen elkomolyodott, teljesen megrendülve állt a küldöttség előtt. Azt erősítgette ekkor, hogy nem akart ő soha semmi rosszat, hogy jóakarója volt a magyar ügyeknek. A magyar főurak azt mondták, hogy lehet hogy majd a jövőben visszaszerzi a trónját, de most feltétlenül le kell mondania. Tervük elmondása után Károly visszavonult „nagyon sokáig”, már-már környezete is aggódni kezdett. Ugyanis tudták, hogy Károly puskával a vállán, egyedül távozott a parkból. Ilyedten indultak a keresésére. De kiderült hogy nincsen semmi baj, a király vadászni ment. Mikor visszerkezett a kastélyba, Hunyady József grófot, a volt főudvarmestert magához kérte, és neki mondta meg először, hogy

cleget tesz a magyar főrendek kérésének és lemond a trónról. Hunyady a király első közlése után kisietett a türelmetlen főrendekhez és tudatta velük a nagy hírt. Elmondta, hogy amikor a király ezt közölte, sírógörcsöt kapott és zokogva borult Hunyady nyakába. A lemondólevél tartalma: „Tróra lépésem óta mindig arra törekedtem, hogy népeimet minél előbb a háború borzalmaitól megszabadítsam, amely háború keletkezésében semmi részem nem volt. ... minden részvételtől az állami ügyek vitelére lemondok, és már eleve elismerem azt a döntést, amellyel Magyarország jövőendő államformáját megállapítja. – Eckartsau, 1918. nov., 13. Károly s. k.

Ez az okmány ugyanolyan felépítésű és tartalmú volt, mint amilyennel a császári címről mondott le. Itthon a minisztertanács a király elhatározását tudomásul vette, s egyúttal megállapította, hogy Habsburg Károly nem királya az országnak. A minisztertanács véleménye egyetemi tanárok véleményén alapult, akik a Pragmatica Sanctióban foglaltak alapján arra a következtetésre jutottak, hogy az ausztriai uralom megszűntével a királyi szék Magyarországon is megüresedett.

Köztársaság!

A köztársaság ünnepélyes proklamálására november 16-án került sor, ahol Károlyi ünnepi beszédet mondott: „Tisztelt Nemzetgyűlés! (hosszantartó éljenzés és taps. Halljuk! Halljuk!) Négy száz esztendeje küzd a magyarság függetlenségéért, négy száz keserű esztendőn keresztül nem tudta lerázni a Habsburg-ház uralmát, négy száz esztendeje érzi ennek a béklyónak rettenetes súlyát és tudja és tudta azt, hogy azért nem tudott fejlődni, mert nem volt meg a lehetősége, hogy mint szabad állam, mint független állam belépjen az európai népek koncertjébe. Ez az állapot a mai napon megszűnt. A mai napon a Nemzetgyűlés kimondotta, hogy Magyarország megváltoztatja államformáját, és áttér a köztársasági formára. (Hosszantartó éljenzés, és taps)”¹

E napon a Nemzeti Tanács elfogadta az 5 pontból álló javaslatot, amelynek lényege, hogy Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság. A népköztársasági alkotmányt új választójog alapján sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés állapítja meg. A magyar országgyűlés képviselőháza feloszlik s megszűnik. Az állami főhatalmat Károlyi Mihály elnöklete alatt álló népkormány gyakorolja a Magyar Nemzeti Tanács intéző bizottságának támogatásával. Garami ezekhez a következők fűzte: „dolgozni, dolgozni, dolgozni, mert enélkül hiába minden öröm és lelkesedés. A szabad, független, demokratikus, magyar népköztársaságot csak a munka mentheti meg”.

A IV. Károlyt köztársaság kikiáltása után sorra keresték fel az orosz, angol, és más személyiségek, hogy a békés távozásra rábíráják, de ő ekkorra már teljesen máshogy állt a dologhoz és nem tágított. Azt mondta, hogy „kiűzhetik, meglophatják, megölhetik ..., de soha sem érhetik el hogy lemondjon.”

A proletárdiktatúra idején a kommunisták Szovjet-Oroszországgal léptek kapcsolatba, a trón kérdése háttérbe szorult, előtérbe kerültek a külpolitikai viszonyok. A vörösteror után Horthy, majd Bethlen lett a politikai élet főszereplője. Az 1918-as összeomlás – legalábbis úgy látszott – Horthy pályáját is derékba törte. Nem volt monarchia, nem volt flottája sem. Úgy nézett ki, vissza kell vonulnia kenderesi birtokára, kisszerű politikai élet következik számára, legjobb esetben bekerülhet a parlamentbe. Kezdetben királyhű, nem kötődik egyetlen hazai párthoz sem, s odaadó híve volt Ferenc Józsefnek, és IV. Károlyhoz is erősen kötődött. Horthyt a legtöbb korabeli megfigyelő úgy írta le, mint egyszerű, királyhű katonát, annak egyenességével és csekély politikai érzékével. IV. Károly ekkor Svájcban tartóz-

codott, ott kapott menedékjogot a svájci kormánytól azzal a feltétellel, hogy lemond minden politikai tevékenységéről. A legitimisták, sőt maga Károly is ekkor még úgy tekintettek Horthyra, mint az Osztrák-Magyar Monarchiának a Habsburg-házhoz feltétlenül hű altengernagyára, aki bármikor hajlandó átadni a hatalmat a „törvényes” királynak. Bizonyítja azt, hogy Horthy jó kapcsolatban volt a király környezetével, hogy amikor Windischgrätz Lajos – aki a király bizalmas tanácsadója volt – felajánló levelet küldött Horthy Miklóshoz 1919. június 29-én.: *...tán érdekelne téged egy néhány megjegyzésem, amelyeket a királyra vonatkozólag óhajtanék tenni. Kétségtelen tény, hogy IV. Károly személye úgy francia, mint angol hivatalos körökben a legnagyobb szimpátiának örvend, és amennyiben csupán a legcsekélyebb hatalommal rendelkezne, ő feltétlenül számíthatna Franciaország és Anglia támogatására. Szerintem azonban egy ilyen mozgalom nem indulhat kívülről, hanem csak akkor volna lehetséges, ha az országban magában találna talajra, illetve, ha az magából az országból fegyveres erővel indulna ki. Engem monarchisztikus propaganda üzésével illettek. Hiszen ez a mai forradalmi időkben feltétlenül a legalkalmasabb jelszó bármely irányzatot deszkreditálni (lejártni). Én monarchista propagandát a külföldön – mint már jeleztem – hülyeségnek tekintek és tekintettem; a magam részéről nemcsak hogy ebben a tekintetben semmit sem csináltam, de a királlyal magával egyáltalában semmi néven nevezendő érintkezésben nem léptem.*”²

A legitimista szerveződés

A következő évtől kezdve már felgyorsultak az események, mindkét oldalon egyre türelmetlenebb volt mindenki. 1920 elején Pallavicini György őrgrof, Hunyady József gróf, és Andrássy Gyula gróf határozatot fogadott el a restauráció végrehajtásáról. Ők maguk Horthyban bíztak, és támogatják majd kormányzóvá választásakor. Benne látták azt az erőt – mint IV. Károly személyes lekötöztetjé –, aki képes visszahozni a trónra a volt uralkodót. Egy ismeretlen személytől kapott levélben a király visszatérését akarta egyengetni, előkészíteni Horthynál (1920. április 6). A levélben egy Hunyadi József által elkészített nyilatkozatot kellett volna elfogadni a királynak, visszatérésének fejében. A nyilatkozatban a királynak el kell ismernie az állami függetlenséget. Meg kell szüntetni a Pragmatica Sanctio 1., 2., 3., cikkének olyan összes pontjait, amelyek a Habsburg birodalmat feloszthatatlan, elválaszthatatlan, kölcsönös és együttes birtoklásra vonatkoznak, nem fogja tehát a magyar állami hatalmat arra használni, hogy más családi jogait erőszakka érvényesítse. A kormányt felkéri, hogy a magyar alkotmányt megerősítse, a hadüzenet és a békekötés joga a nemzettel együtt történjen. Tehát a legitimisták egy olyan királyt akartak, aki csak Magyarország királya, és az országgyűléssel kormányoz.

Királyság!

1920 elején megtartották a választásokat, amelyen a Habsburg ellenes Kisgazdapárt nyerte el a legtöbb mandátumot. Az országnak viszont nem volt államfője, ezért legelsőnek rendezni kellett az államformát és az államfő megválasztásának a módját. A győztes hatalmak engedélyezték, hogy a jogfolytonosság tág értelmezése szerint megmaradjon a királyság (ugyanis a kisgazdák szabad királyválsztók voltak, a függetlenségi hagyományokból és törekvésekből kiindulva nemzeti királyt szerettek volna látni a trónon), azt azonban megtiltották, hogy a trónt akár Habsburg, akár választott nemzeti királlyal töltsék be. A politikai elit

csak a királyságban gondolkozott, kisebbségben voltak már azok, akik köztársaságot akartak. Mivel királyt nem lehetett választani, az államfői méltóság formáját a történelmi múltból kellett megtalálni: kormányzót kell választani. A Nemzetgyűlés elfogadta az 1920. évi I. tc.-et, ami kimondta hogy a királyság (mint államforma) jogfolytonos, és az államfői teendőket a kormányzóra bízzák, valamint szabályozta a kormányzó jogkörét, de nem szabályozta a kormányzói tisztség betöltésének évét, és azt sem, hogy milyen feltételek mellett hívható vissza! Horthy kormányzóvá választása után (március 1.) már nem a legitimistákkal tartott, hanem azokkal, akik erre a posztra eljuttatták, a „szabad királyválasztókkal”. A „legitimisták” két ok miatt támogatták: 1. a kormányzói tiszteet ideiglenesnek tartották 2. Horthyról úgy gondolták – még mindig –, hogy odaadó híve a Habsburgoknak. A restauráció hívei terveiket Horthyra építhették, a hadseregben is jelentős táboruk volt, de a Nemzetgyűlésben kisebbségbe kerültek. A parasztságban pedig nem éltek olyan erős dinasztikus hagyományok, mint más országok falusi tömegeiben. A legitimisták helyzete paradox: csak legjelentősebb ellenfelükre, Horthyra építhették számításaikat, így nem volt bázisuk a magyar társadalomban. A „szabad királyválasztók” igazi vezére ekkor Gömbös Gyula volt. Horthy igyekezett leplezni a nyilvánosság előtt a vele való kapcsolatot. Gömbös miatt a legitimisták aggódtak is, s Boroviczény Aladár levelet írt Horthyhoz 1920. május. 1-én, melyben Gömbös véleményéről aggódik: Magyarország egyetlen boldogulási lehetősége a nemzeti és faji jelleg kizárólagossága. A „nemzeti királyság” egyet jelentene a nemzeti élet fejlődésével, ki kell zárni minden idegen elem befolyásolását. Személyes terve az volt, hogy a Tiszántúl képviselőjeként bekerül majd a parlamentbe, ott a személyes összeköttetéseivel megválasztja magát a Ház elnökévé és majd akkor detronizálja a Habsburgokat, és Horthyt királlyá kiáltják ki. Gömbös személyesen mondta el, hogy a Habsburgok megpróbálták átcsábítani a pártjukba, de ő nem hitt neki, tanult a történelemből, nem akar sem Zrínyi, sem Frangepán sorsára jutni, nem tartja őket méltónak Magyarország trónjára. A levélíró arra biztatja Horthyt, hogy Gömböst tegyék ártalmatlanná oly módon, hogy a nyilvánosság előtt lejáratták. Boroviczény hamarosan kihallgatásra ment Horthyhoz. Horthy ezt mondta Gömbösről: „Gömböst nem kell komolyan venni. Ő egy stréber, aki azonban jót akar. ...biztos vagyok abban, hogy Gömbösnek csak katonai ambíciói vannak. ... De hisz én alig látom Gömböst, nem értem miért gondoljátok ti, hogy ő olyan sokszor van nálam.”³ Ebben a pillanatban nyílt az ajtó és a szárnysegéd Gömböst jelentette. Kifelé menet Boroviczény a szárnysegédet megkérdezte, hogy mikor volt itt utoljára Gömbös. Felnyitotta az előtte fekvő kihallgatási füzetet és ezt mondta: „Gömbös, ő tegnap volt itt, miért? Ő csaknem naponként jön!” A kormányzóválasztás után Károly aktívabbá kezdett válni, és 1920 májusában Pragninsból levelet írt Horthynak. „Kedves Horthy. Magyarország a legközelebbi napokban lesz kénytelen a békét aláírni. Szívem egész melegevel remélem, hogy a béke aláírásával minden erő egy jobb jövő elérésére lesz összefogható. Mint Magyarországnak törvényesen és alkotmányosan megkoronázott és felkent királya, ki semmiféle jogáról le nem mondott... akarok az ország egyesítésének és újrafelépítésének munkájában részt venni. Nem várható, ... hogy a királyi hatalom gyakorlását minden körülmények között mentől előbb, lehetőleg még ez év folyamán kezembe kívánom venni, és kérem, ... jelölje meg azt a pillanatot, mely a legalkalmasabb arra, hogy trónomra visszatérjek. Kérem, hogy eddigi búságával és odaadásával készítse elő visszatérésemet.”⁴

Horthy erre nyíltan úgy foglalt állást, hogy először is a békekötésig a trónkérdést nyitva kell hagyni, mert jobb békefeltételekre lehet számítani, ha a szomszéd államok remélhetik, hogy nem Habsburg kerül a trónra. Másodszor, az ország a békealáírás után visszakapja

szuverenitását és így ebben a kérdésben is a cselekvési szabadságot. Majd a békealáírás után meg kell várni a ratifikálását. (1920. november 14.). Világosan látszik, hogy Horthy a király felé halogató politikát folytatott, a magyar legitimistákat pedig itthon megfenyegette. Október 17-én Székesfehérváron kijelentette, hogy „nem nyúlhat a király trón felé”, és egyúttal megfenyegette azokat a személyeket, akik bolygatják a királykérdést idő előtt, majd így fejezte be: „Aki nem érti meg, azzal majd meg fogjuk értetni. ... aki nem alkalmazkodik a jogrendhez, az bűnhődni fog. ....gazdag és hatalmas Magyarország lesz ... koronás királlyal az élén, akit a nemzet lelkesedve fogad, tárt karokkal.”

Legitimisták „nyomása”

A legitimista körök úgy reagáltak, hogy Horthyt újabb nyílt állásfoglalásra akarták kényszeríteni. Berzeviczy Béla vezérkari főnök levelet írt Horthynak 1920. október 19-én. Szerinte tiltó rendelkezésekkel a királykérdésben célt nem lehet elérni. Fontosnak tartaná, hogy a kormányzó és a kormány elvi állásfoglalását tisztán az ország és a hadsereg tudomására hozzák, hogy a helyzetet tisztázzák, mert a különféle agitációk a tisztakar egységességét veszélyeztetik. Olyan szóbeszéd járta, hogy a királykérdést puccszerűen kell megoldani, a királyt meglepetésszerűen kell visszahozni, mások József főherceg koronázására gondoltak, mert egyesek szerint ő egyenesen Árpád-házbeli leányágról származik. A főhercegi koronázási szóbeszédnek voltak támogatói. E koncepció igazi lelkének Rubinek Gyulát tartották, az OMGE elnökét, de támogatta ezt az elképzelést Teleki Pál, Bethlen István, Csáky Imre gróf is. A puccsnak is volt alapja, ugyanis a legitimisták két csoportra oszlottak: a puccs módszerét vallók, akik a restauráció azonnali végrehajtására törekedtek, és egy mérsékeltabb mag, akik politikai megoldásra törekedtek. Az előbbiekhez tartozik: báró Lehár Antal, Ostenburg Moravék Gyula, Sigray Jakab, míg az utóbbiakhoz gr. Andrassy Gyula, Vázsonyi Vilmos, gr. Apponyi Albert.

Károly tanácsadói úgy látták, hogy az idő ellenük dolgozik, kicsúszik a kezükből a lehetőség, ezért Károly most már határozottabban lépett fel, 1920. november 9-én levelet írt Horthynak. „*Kedves Horthy! Kijelentem és hangsúlyozom: a Pragmatica Sanctiónak a magyar és a többi örökös tartományok eggyüttes és megoszthatatlan biroklására vonatkozó határozmányai hatályon kívül léptek és az 1867. évi XII. tc. érvényét veszítette. Tekintettel arra, hogy ezek szerint Magyarország teljes állami függetlenségét visszanyerte, el vagyok határozva, hogy a hatalomnak ... átvétele után ... Magyarország teljes állami függetlenségének biztosításával, mely külügyi vezetése, külügyi képviselete és hadserege önállóságának korlátozását kizárja, venném át. És ... el volnék határozva a hadüzenet és békekötés jogát a nemzet alkotmányos tényezőivel egy, a törvény által meghatározandó módon megosztani. Én mint alkotmányos király – mert ilyen akarok lenni és leszek is – ... a megkoronázott magyar király körülvéve egy felelős magyar kormányval, az uralkodói hatalmat Magyarországon újra gyakorolni fogom. Az Uristennek legteljesebb áldását kérem drága Magyarországra. Felkérem önt, kedves Horthy, ... hogy ezen szavaimat a nemzetnek tolmácsolja*”⁵ de nem tolmácsolta, elhallgatta, csak az első királypuccs után, IV. Károly 1921. április 2-i nyilatkozatából értesült a közvélemény. Hamarosan Bethlen körül forgott e kérdés. Ő is a legtöbb magyar arisztokráciához hasonlóan, lelke legmélyén legitimista volt, de jól látta azt, hogy a Monarchia visszaállítása már nem lehetséges egyrészt a nagyhatalmak és a környező országok, másrészt az ország közvéleménye miatt. Ezért már 1920 elejére az úgynevezett nemzeti királyság koncepcióját dolgozta ki. Kormányalakítása után közös

kompromisszumra jutott Andrásyékkal. Lényege az, hogy a magyar állam elismeri a legitimitás elvét, érvényesítéséhez azonban feltételeket fűzött. Az első feltétele az, hogy a magyar királyság önálló marad, a második, hogy csak törvényesen jöhet létre. Bethlen azt hitte, hogy ezzel a váratlan puccs veszélyét megszüntette, és ő maga a kompromisszum alapján IV. Károlyt szívesen látta volna magyar királyként.

A király még mindig Horthyval tárgyalt, őt vette célba, hogy készítse elő hazatérését. Kettőjük találkozására 1921. március 27-én került sor a budai királyi palotában. Károly a következőképpen számol be a történekről: *„Két óra tájt érkeztünk Budára ... én előreküldtem Sigrayt és Jármyt, hogy jöttömről értesítsék a kormányzót. Sigray kisvártatva lógó orral tért vissza. – Felsőged legyen nagyon érjes – mondotta. Majd Horthy dolgozószobájába hívtak, és Horthy ezzel kezdte: Ez katasztrófa, Felsőged azonnal forduljon vissza! Mire én: kormányt akarok alakítani, s ön lesz a hadsereg főparancsnoka. Sopánkodott hogy ebbe belepusztul az ország, be fog vonulni a Kísantant, vérontásra is sor kerülhet. (Valóban ezt mondta; úgy látta, hogy ennek a következményei kiszámíthatatlanok.) Azt válaszoltam, hogy én mindennek ellenére kormányt alakítok, szerintem a Kísantant nem olyan veszedelmes, ... miniszterelnököt pedig majd csak találok. Eszébe idéztem azt is, hogy belőle kis kapitányból én csináltam flottaparancsnokot. Hiába, álláspontján nem változtatott. Én most visszamegyek Szombathelyre, és Lehár csapataival megpróbálok Stájerországban és Ausztriában rendet teremteni ... belegyezett. Az egész beszélgetés alatt hangoztatta, hogy őt köti a nemzetgyűlésnek tett esküje. Hogy eskü kötelezné velem szemben is, tagadta. Később ugyan mégis azt mondotta, hogy minden tisztességes ember az előbb tett esküjéhez ragaszkodnék. Mielőtt elindultam volna, így szóltam hozzá: ön kitart az álláspontján, én is a magamén. Most egy oldalfolyosón távoztam a szobából és Magasházy (szárnysegéd) kíséretében lehetőleg észrevétlenül mentem vissza az autóhoz, majd elhajtottunk. Búcsúzáskor átnyújtottam a kormányzónak a Mária Terézia-rend nagykeresztjét. Aztán 4 óra 30 körül nagy sietve elindultunk a Miniszterelnökségről, nehogy elárulják a történeteket, vagy a kormányzó megbánja elhatározását.”²⁶* Horthy Szombathelyre küldte Bethlent 1921 áprilisában Károlyhoz, és a király Bethlen segítségével fogalmazta meg a nemzethez intézett proklamációját. Károly már ekkor úgy határozott, hogy a hatalmat erőszakkal kell kicsikarni. Közvetlen kapcsolatba került a karlistákkal, akik katonai erőt is tudtak neki biztosítani (Sigray és Lehár). Károly nem írt újabb leveleket, terveibe nem avatta be a hűtlenné vált személyeket. Az év húsvét vasárnapján visszatérési kísérlete kudarcba fulladt. Így nyilatkozott ekkor: *„amennyiben senki sem fogadja be, úgy egyszerűen hazamegy Magyarországra.”*

Magyar ellenlépések

IV. Károly a kudarc után nem adta fel, a politikusok is számítottak rá, ezért Gömbös Gyula július 6-án levélben üzent Bethlenhez, aki kémkedés elindítására gondolt. *„Kedves István! Wienben, Schayer karlista vezérügynök mellett, van egy megbízható barátom, volt vezérkari K-tiszt, a la Wild jelentése szerint egy rossz anyagi viszonyokban élő, mindenbe beavatott volt tiszt, ki hajlandónak mutatkozik barátomnak esetleg a karlista mozgalom aktamásolatait és szervezetterveket elárulni. Ha parancsolod, megindítom az összeköttetést ezen az úton.”²⁷* Bethlen a levél után vacsorára hívta Gömböst, hogy személyesen beszéljen vele.

Az év ősze újabb meglepetéseket hozott; Bethlen pécsi beszéde, és a király második kísérlete. A pécsi beszéd: *„Ne vesszünk össze ma azon, hogy a trónt legitim alapon, vagy szabad királyválasztó alapon fogjuk-e betölteni. Vizsgáljuk meg a kérdést objektív alapon. A király 1918*

novemberében eltávozott és megszűnt alkotmányos jogát gyakorolni. Ez az állapot ... ma is fennáll. Ennek az állapotnak jogi karakterisztikumát ... az 1920. évi I. tc.-ben állapította (megszűnt a királyi hatalom gyakorlása, megszűnt a Pragmatica Sanctionnak a közös és elválaszthatatlan birtoklásra vonatkozó része, megszűnt a '67. évi XII. tc. érvényessége. A konzekvencia ... a következő: miután Magyarország független állammá lett, és a trianoni szerződés arra kötelez minket, ... hogy függetlenségünket fel ne adjuk ... ebből az következik, hogy Magyarország uralkodója nem lehet egyúttal más ország uralkodója, és csak az gyakorolhatja a királyi jogokat, aki elismeri, hogy a Pragmatica Sanctionnak az együttes biroklásra vonatkozó határozmányai, valamint az 1867. évi XII. tc. érvénytelenné váltak. Azonban meg kell állapítani azt is, hogy a királyi hatalom gyakorlása nemcsak jog, hanem kötelesség is. A király ... helyéről el nem távozhat kivéve vis maior esetét. De ha megszűnt a vis maior ... uralkodói jogait gyakorolni újból köteles. Meggyőződésem szerint a legitimitás a trón betöltésének csak jogi feltétele. De az uralkodói jog gyakorolhatásának nemcsak jogi feltételei vannak, hanem éppúgy kívánhatja a nemzet ezt, hogy a király elfogadja azokat a feltételeket, amelyeket a nemzet kitűzött akkor, amikor függetlenségét proklamálta. A kormánynak kell ... tisztázni a helyzetet a királlyal. A kormánynak a kötelessége, hogy ... a szignatárius nagyhatalmakkal a diplomáciai érintkezést fölveggye abból a célból, hogy velük a magyar nemzet álláspontját a kérdésben megismertesse. A detronizálás ... következménye a nemzetre beláthatatlan konzekvenciákkal járna. Addig, amíg ezek valamely eredményre nem vezetnek ... minden törekvés ... a kormány teljes erővel elnyomni kötelességének kell hogy tartson. Mi sem puccsot, sem detronizációt... el nem fogadunk, mi tárgyalni akarunk, s csak azután dönthetiünk.²⁸ Eszerint IV. Károly visszatérését két feltételhez kötötte: Károly elégedjen meg a magyar trónnal és Európa fogadja el ezt a megoldást.

A beszéd a puccsisták számára szinte a kihívással volt egyenlő. Bethlen kinyilatkozásának volt egy sikamlós és a legitimisták által nehezen elfogadható része. Jól tudták azt, hogy ez a megoldás a kormány kezében egy olyan lap, amivel a kormány okot képezhet a kérdés további halasztására, a királyt ugyanis a jogába való visszahelyezésére diplomáciai támogatást nem lehet biztosítani. Károly visszahozatalának Bethlen által elképzelt menetrendjét a király politikailag teljesen előkészítetlen másodszori magyarországi megjelenése megvalósíthatatlanná tette. A visszajövetel elkezdődött, és ekkor Horthy egy durva hangú levelet küldött Károlynak, mikor már az Budapest felé vonult; közölte vele, hogy a nemzetközi helyzet most súlyosabb, mint tavasszal volt, mivel a hatalmak azonnal tiltakoznak, és a Kisantant bevonulással fenyegetőzik. Felrajzolta a háború, a polgárháború és a bolsevizmus rémeit. A sikertelen puccs után a Nemzetgyűlés november 6-án megszavazta „IV. Károly Öfelsége uralkodói jogainak és a Habsburg-ház trónörökösödésének megszűnéséről” szóló törvényjavaslatot. Az eseményeket Bethlen így kommentálta: „az ország elérte régi vágyát, a nemzeti függetlenséget. A nemzet függetlenségéhez minden körülmények között ragaszkodnunk kell.” Valóban nem mindennapi jelenség a XX. században, hogy egy európai ország életét több mint egy évig uralja a királykérdés. Még mindig közjogi kategóriákban gondolkoztak: Ausztriával vagy anélkül. Sokan a politikai gondolkodásban nem tudtak alkalmazkodni a világháború után kialakult új viszonyokhoz.

Felhasznált irodalom

Bethlen István titkos iratai. Budapest, 1972, Kossuth könyvkiadó.

BOROVICZÉNY ALADÁR: *A király és kormányzója*. Budapest, 1993, Európa könyvkiadó.

Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1965, Kossuth könyvkiadó.

JÁSZI OSZKÁR: *A Habsburg Monarchia felbomlása*. Budapest, 1982, Gondolat.

KÁROLYI MIHÁLY: *Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek. 1908–1919*. Budapest, 1968, Magvető könyvkiadó.

ORMOS MÁRIA: „Soha, amíg élek!” *Az utolsó koronás Habsburg-puccskísérlés 1921-ben*. Budapest, 1986.

ROMSICS IGNÁC: Bethlen István. *Rubicon*, 1999/8. sz.

ROMSICS IGNÁC: Bethlen István. *Rubicon*, 1996/10. sz.

SIKLÓS MÁTYÁS: *A Habsburg Birodalom felbomlása. 1918*. Budapest, 1987, Kossuth kiadó.

Jegyzetek

¹ Károlyi: i. m. 256.

² Horthy: i. m. 9–12.

³ Uo. 21–23.

⁴ Uo. 23–24.

⁵ Uo. 46–47.

⁶ Boroviczény: i. m. 363–365.

⁷ Bethlen: i. m. 62–63.

⁸ Boroviczény: i. m. 366–369.

